

Kaznovanje in nagrajevanje v (post)modernej družbi - kriminološki prispevek k teoriji sankcioniranja

Zoran Kanduč*

Nemočni deček. – Gospod K. je govoril o slabi navadi, da tiho požremo krivico, ki smo jo utrpeli, in povedal je naslednjo zgodbo: »Mimoidoči je vprašal jokajočega dečka, zakaj je tako žalosten. 'Imel sem dva groša za kino,' je dejal deček, 'pa je prišel neki fant in mi enega iztrgal iz dlani,' je pokazal proti fantu, ki ga je bilo mogoče videti na določeni razdalji. 'Pa nisi klical na pomoč?' je vprašal moški. 'Seveda sem,' je rekel deček in še nekoliko glasneje zaihtel. 'Te ni nihče slišal?' ga je vprašal moški in ga ljubeče pobožal. 'Ne,' je zahlipal deček. 'Ne moreš vpiti glasneje?' ga je vprašal moški. 'Potem mi pa daj še tega,' je rekel moški, mu vzel poslednji groš iz dlani in brezskrbno odšel.« (Brecht 2009: 11)

Čut za pravičnost. – Gostitelji gospoda K. so imeli psa, ki se je nekega dne priplazil, kakor da se kesa svoje krivde. »Nekaj je ušpičil, nemudoma morate z njim govoriti strogo in žalostno,« je rekel gospod K. »Pa saj vendar ne vem, kaj je ušpičil,« se je branil gostitelj. »Tega pes ne more vedeti,« je pribil gospod K. »Hitro mu pokažite, kako prizadeti in jezni ste, sicer bo trpel njegov čut za pravičnost.« (Brecht 2009: 41)

Ko steče beseda o nagrajevanju, je pogosto prva misel, ki šine v zavest, denar. Toda, oznaka »nagrada« vključuje tudi zadovoljive v zvezi z nagoni (ali čustvenimi dispozicijami), ki jih je mogoče uvrstiti v pomensko vesolje grškega pojma *thymós* (tu gre predvsem za potrebo človeške živali po tem, da je opažena, priznana, sprejeta, cenjena oziroma da je deležna pozornosti, naklonjenosti in ljubezni v uspešnih razmerjih s »pomembni drugimi«). Posameznikova ocena, da je nezasluženo ali krivično nezadostno nagrajen, ima vsekakor otipljive kriminološke posledice, še posebej v spremenljivkah, kot so ponižanost, sram, zamera, zavist, srd, maščevalnost, sovraštvo, občutek relativne prikrajšanosti in agresivnost. Po drugi strani pa je bolj ali manj jasno, da postaja kaznovanje v današnjem času precej težavna nadzorstvena dejavnost, ne nazadnje tudi zaradi izredno razširjenih normativnih kršitev (oziroma napredujočega upadanja »avtoritete«, tj. družbenopsihološkega pojava, ki je hkrati vzrok in posledica krepitve cinizma, oportunitizma, narcističnega »individualizma«, konkurenčnih bojev, nezaupanja do osrednjih institucij in celo ljudi nasploh, povečane samozavesti močnih in manj močnih »kriminalcev«, v oči bijoče selektivnosti formalnega in neformalnega sankcioniranja, razredno pristranske narave zakonskih predpisov, normalizirane pokvarjenosti in grabežljivosti političnih in poslovnih elit, nepripravljenosti ali nezmožnosti članov pravosodnega proletariata, da bi ustrezno opravljali svoje oblastno heteronomno delo ...). »Krizna« kaznovanja je v številnih primerih voda na mlin kvazipravičniškim reakcijam (na subjektivno doživete krivice) v zasebnih (individualnih ali skupinskih) aranžmajih, spodbuja pa tudi težnjo po sproščanju nakopičenega gneva in ogorčenja nad to ali ono kategorijo najbolj priročnih »grešnih kozlov« ali »dobrih sovražnikov«.

Ključne besede: postmoderna družba, kaznovanje, nagrajevanje, kršitev norm, kazenskopравни sistem, družbene sankcije, neoliberalizem

UDK: 17.022.2 : 316.3"19"

Uvodna opazka

Ali obstaja nekaj, kar bi bilo mogoče opisati kot tematsko (ali problemsko) »vozlišče« sicer nesporno raznovrstnih (in pogosto tudi medsebojno bolj ali manj sprtih) kriminoloških teorij? Odgovor je (presenetljivo?) preprost: da, to je – reci in piši – sankcioniranje (oziroma subjekti, objekti, dejavniki, nameni, pomeni, učinki, konteksti in utemeljitve tovrstnih

praks). Ampak pozor. Ta (resnici na ljubo dokaj trivialna) ugotovitev nas mahoma katapultira v živi pesek nadvse zamotan vprašanj. Težave, ki se vztrajno lepijo na sankcioniranje, so namreč večplastne, npr. teoretične in praktične, empirične in normativne (za nameček pa so po vsej verjetnosti celo neodpravljljive). Denimo: Kaj sploh je (ali naj bi bila) »sankcija«? Kdo ali kaj (naj) se sankcionira? Kakšno je (ali bi vsaj moralo biti) razmerje med učinkovitostjo in primernostjo sankcij? Katere sankcije so sploh družbeno sprejemljive (oziroma so – politično, pravno ali moralno – dopustne, upravičene, pravične ali »zaslužene«)? V čem je »smisel« (ali namen) sankcioniranja? In tako naprej. V tej skoraj nepregledni goščavi je jasno vsaj to, da so sankcije – pojavno in vrednostno – precej

* Zoran Kanduč, doktor znanosti, izredni profesor za kriminologijo, znanstveni svetnik na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, Ljubljana.

različne, a jih je vendarle mogoče, čeprav seveda zgolj v grobem, razkosati v dve zares temeljni pojmovni/predstavni kategoriji: prva obsega nagrade,¹ v drugo pa so vključene kazni.

Vidimo torej, da je kriminološki interes za preučevanje sankcioniranja vsekakor zgledno utemeljen, in sicer ne glede na to, ali je usmerjen v razlago normativnih kršitev (oziroma odpadniškega ali kriminalnega ravnanja) ali konformnega (tj. družbeno sprejemljivega, zaželenega, pričakovanega ali predpisanega) vedenja. Razlog je na dlani: očitno je namreč, da so prav nagrade in kazni – bolj ali manj slastni korenčki in bolj ali manj trde palice – nepogrešljive (no, pravzaprav že kar bistvene) prvine v kalejdoskopskem repertoarju nadzorstvenih mehanizmov, ukrepov in dejavnosti (*social control*). Z drugimi besedami: tako ali drugačno sankcioniranje je *conditio sine qua non* reprodukcije (in kajpak tudi preoblikovanja) sleherne zgodovinske družbenoekonomske formacije (oziroma njenih oblastnih institucij) in posameznikovega podružbljanja (»učlovečenja«²) ali »moralnega«³ razvoja.

¹ Izraz »nagrada« lahko pomeni bodisi nekaj, kar nekdo prejme (npr. zato, ker si je to »zaslužil«), bodisi nekaj, kar se subjektivno občuti kot prijetno, dobrodejno, zadovoljujoče, pomirjajoče, sproščujoče, koristno, smiselno ali vredno (npr. zato, ker gre za dobroto, ki se umešča v register tistega, za kar posamezniku »gre v življenju« in kar zagotavlja vsaj navidezno enotnost, kontinuiteto ali koherentnost njegovih želja ali voljnih odločitev). Ob tem pa ni odveč spomniti na dejstvo, da so »sistemi nagrajevanja« (*reward systems*) pravzaprav bistvena sestavina človeške (biološke) narave. Tu mislimo predvsem na »motivacijske sisteme« (oziroma na biološke »nagonske agregate življenja«), ki izločajo živčne prenašalce (npr. dopamin, endogene opioide in oksitocin), namreč telesu lastne »droge«, ki (med drugim) ustvarjajo dobro psihično in fizično počutje (in so po svojih učinkih precej podobni drogam – npr. nikotinu, alkoholu, kokainu, opiju in heroinu –, ki jih posameznik vnaša v svoj organizem od zunaj). Da pa sploh pride do sproščanja »živčnih prenašalcev za srečo«, morajo biti izpolnjeni določeni pogoji: »Motivacija je usmerjena na nagrajevalne cilje in organizem naj bi prestavila v stanje, da z lastnim obnašanjem po možnosti ustvari dobre pogoje za doseg tega ciljev. S tem dobiva oznaka 'motivacijski sistemi' svoj smisel. Odkritje tega, kaj motivacijski sistemi z nevrobiološkega vidika sploh 'hočejo' in kam usmerjajo obnašanje individuum, se je dogodilo šele v zadnjih letih. Nad rezultatom so osupnili celo strokovnjaki. Naravni cilj motivacijskih sistemov so socialna skupnost in uspešne zveze z drugimi individuumi, pri čemer to ne zadeva samo osebne zveze, vključno z nežnostjo in ljubeznijo, temveč vse oblike skupnega socialnega delovanja.« (Bauer 2008: 28–29) Biološka »naravnost« človeškega bitja na socialni odziv pa ponuja obilje možnosti tudi za vplivanje na posameznikovo vedenje z zunanjimi – pozitivnimi ali negativnimi – sankcijami.

² Nietzsche (1988: 244–253) poudarja, da je bilo ravno kaznovanje – in to v vsej svoji grozljivi krutosti – ključni učni, vzgojni in »mne-motehnični« pripomoček v dolgotrajnih (pred)zgodovinskih procesih, katerih končni proizvod je človek, ki »sme oblubljeti«, namreč bitje, ki lahko »jamči sebe kot prihodnost«, saj se je s »spominom

Vse to je bržkone videti docela nesporno in celo samoumevno. Problemi pa vzniknejo (in se pričnejo neusmiljeno ploditi) takoj, ko zapustimo sterilna višavja abstraktnih pojmov. Prva stvar, ki jo opazimo (in ki je pravzaprav ni mogoče prezreti, razen morda z zares obilnim odmerkom te ali one – npr. halucinacijske ali uspavalne – ideološke »droge« ali zaslepljujočih racionalizacij), ko pričnemo polzeti v zadušljive močvare družbene »realnosti«, je kajpak v oči bijoča (že naravnost absurdna ali vsaj osupljivo groteskna) krivičnost (ali – če se izrazimo bolj vrednostno nevtralnno – kaotičnost) razdeljevanja nagrad in kazni. Kriminologi so ta (»zdravorazumski«) uvid najpogosteje vključili v razmislek o politiki do kriminalitete. Na področju »kritičnih« (ali »levičarskih«) kriminoloških refleksij je tipična reakcija – če skrajno poenostavimo – naslednja: (a) kazenskopравни sistem deluje razredno pristransko (in sicer že na ravni zakonskega določanja kaznivih dejanj, še posebej pa na področju dejanske »kriminalizacije«, tj. pre-

volje« zmožno zoperstaviti sili »aktivne pozabljivosti« in spontanim čustvenim vzgibom. Z drugimi besedami, sloviti filozof meni, da kaže iskati (genealoško) poreklo osebne odgovornosti, vestnosti, preračunljivosti in nasploh zmožnosti voljnega samoobvladovanja v nesporno bolečih pojavih, kot so npr. bičanje, pretepanje, pohabitev, kamenjanje, lomljenje udov na kolesu, prebadanje s koli, trganje ali teptanje s konji (»razčrtverjenje«), kuhanje zločincev v olju ali vinu, odiranje kože, izrezovanje mesa iz prsi, obglavljanje in sežiganje na grmadi: »S pomočjo takšnih slik in postopkov si človek končno zapomni pet, šest 'jaz nočem', glede katerih je dal svojo besedo, da bi bil deležen ugodnosti življenja v družbi – in zares! s pomočjo takšnega spomina se je človek končno 'spametoval!' – Ah, pamet [Vernunft], resnost, obvladovanje afektov, vsa ta mračna stvar, ki se imenuje razmišljanje, vse te predprave in bleščice človeka: kako drago se je vse plačalo! koliko krvi in groze je na dnu vseh 'dobrih stvari!' [...]« (1988: 249)

³ Zgolj za ponazoritev: Psihoanaliza povezuje moralna občutja z »nadjazom« (»vestjo« in »idealnim jazom«), ki je rezultat »ojdipovega kompleksa« (v falični stopnji psihoseksualnega razvoja): ker se deček boji, da ga bo oče »kastiral«, in ker se deklica boji, da bo izgubila materino ljubezen, se oba slednjič poistovetita z roditeljem istega spola (in z njunimi nravmi), ki bo odslej v ponotranjeni obliki nagrajeval dobra dejanja in kaznoval slaba. Teorija o klasičnem pogojevanju pojasnjuje razvoj moralnega vedenja s ponavljajočim se povezovanjem »pogojnega dražljaja« (nedopustnega ravnanja) in »brezpogojnega dražljaja« (take ali drugačne kazni, ki povzročijo »brezpogojni odziv« ali strah). Tako se oblikujeta »vest« (odpornost proti skušnjavam oziroma strah ob misli na prepovedano ravnanje kot »pogojni odziv«) in »krivda« (kesanje *post delictum*). Teorija dejavnostnega (»operantnega«) pogojevanja trdi, da je moralni razvoj odvisen od »okrepitvenih« posledic otrokovega vedenja. Sprejemljiva dejanja bodo nagrajena (»pozitivno okrepljena«) s pozornostjo in pohvalo, medtem ko bodo nesporejmljiva kaznovana (»negativno okrepljena«), kar bo zmanjšalo verjetnost njihove ponovitve. Teorija socialnega učenja pa predvideva, da je moralno vedenje posledica opazovanja in posnemanja vzornikov, še zlasti tistih njihovih vedenj, ki so nagrajena (in v zvezi s katerimi otrok pričakuje, da bodo prinesla nagrado tudi njemu). Prim. Walsh 2002: 121–144.

gona in kaznovanja odgovornih/obsojenih storilcev), saj meri predvsem (oziroma v nesorazmernem obsegu) na protipravna ravnanja pripadnikov prikrajšanih družbenih slojev (iz vrst proletariata); (b) učinkovito (in navsezadnje tudi politično legitimno) preprečevanje škodljivih (npr. nasilnih, tatinskih in goljufivih) praks bi moralo nujno vsebovati pravičnejšo porazdelitev virov (»nagrada« v obliki materialnega bogastva in denarnih dohodkov) in torej odpravo »nezaslužnih« (bolj ali manj »kriminogenih«) neenakosti, zlasti vseh tistih, ki temeljijo zgolj na – naravni (biološki) in družbeni, politični ali pravni – »loteriji«. ⁴ Iz krogov »desničarskih« (ali »konservativnih«) kriminologov pa največkrat prejmemo komentar, ki ga je mogoče – čeprav zopet le precej karikirano – povzeti takole: (a) povsem normalno (in celo neizbežno) je, da so kazenskopravne sankcije usmerjene predvsem zoper (absolutno ali relativno) revne posameznike, saj imajo običajno ravno ti najmočnejše želje (ali skušnjave) po »prepovedanih sadežih« (oziroma po normativno nedopustnih načinih pridobivanja gmotnih in statusnih nagrad); (b) najpomembnejši dejavnik kriminalnega vedenja je neprimerna socializacija (ne pa ekonomske prikrajšanosti), namreč pomanjkljiva samokontrola ali nezadostno ponotranjenje veljavnih (»konvencionalnih«) norm in osrednjih vrednotnih smernic; (c) prerazdelitveni ukrepi, ki naj bi zapostavljenim omogočili, da se odlepijo od bednega življenja na robu (ali životarjenja v slepi ulici družbenoekonomske »izključenosti«), so neučinkoviti (ali pa so celo – vsaj v perspektivi »libertarne« politične filozofije in morale⁵ – nedopustno krivični do uspešnih, nadarjenih, sposobnih, podjetnih, marljivih, varčnih in discipliniranih državljanov), saj socialna država v glavnem ne rešuje problemov v zvezi z revščino, ampak jih pravzaprav ohranja, npr. tako, da spodbuja osebno neodgovornost (nravno razpuščenost), pasivnost (brezbrižno vdanost v usodo) in odvisnost od birokratskega skrbništva (in potemtakem od davkoplačevalskih sredstev); (č) razlike med bogatimi in revnimi (oziroma med hierarhično nadrejenimi in podrejenimi, močnimi in šibkimi) so večne in – vsaj v zadnji instanci – biološko pogojene, to pa pomeni, da je vsak poskus njihove ukinitve (ali celo resne omilitve) obsojen na neizbežen poraz (ali pač na izroditev v »absolutno zlo« državnega »totalitarizma«).

V redu. Goreče polemike med »levimi« in »desnimi« teoretiki (vključno z njihovimi značilnimi argumenti) so v bistvu stalnica in nedvomno živahni razvojni dinamiki sodobne kriminologije. V kontekstu postmoderne družbe (pogreznjeno v strukturno krizo svetovnega kapitalističnega sistema) pa je vseeno mogoče razbrati vrsto pojavov in razvojnih teženj, ki

vnašajo v teorijo, prakso in dojemanje sankcioniranja (oziroma nasploh v delovanje družbenega nadzorstva) cel kup omembe vrednih novosti. Oglejmo si torej vsaj nekatere, na prvi pogled najbolj izstopajoče spremembe (še prej pa bo seveda treba razjasniti nekaj ključnih teoretičnih vprašanj, in to predvsem v zvezi z značilno modernimi načini kaznovanja).

Kaznovanje v prehodu iz moderne v postmoderno družbo/kulturo

Beseda »sankcioniranje« se v vsakdanji govorici običajno nanaša zgolj na »kaznovanje«, tj. na prakse, na katere se lahko pripenjajo dokaj različni (in tudi bolj ali manj spremenljivi) pomeni, nameni, pričakovanja in koristi. Zato ne preseneča, da se »kazen« trmasto upira zares natančni pojmovni opredelitvi.⁶ V prvem, a le precej surovem približku je kaznovalna sankcija ukrep, ki meri – podobno kakor nagrada (čeprav z drugimi sredstvi) – na spreminjanje vedenja. Kazen – zagrožena ali izvršena – je (vsaj v tem omejenem oziru) zamišljena kot nekaj (*discentive*), kar naj bi posameznika (no, lahko pa tudi skupino, gibanje, organizacijo ali vlado) odvrnilo od ravnanja, ki je (za kaznujočega) moteče, nesprejemljivo, nevarno

⁶ Nietzsche opozarja, da se na kaznovalne prakse lepi »sinteza pomenov« (kot kristalizacija zgodovinskih procesov), ki jo je težko razvozlati ali analizirati (ni pa je mogoče »definirati«), med drugim tudi zato, ker njene prvine – v času in prostoru – spreminjajo svojo vrednost in se temu primerno prerazporejajo, tako da zdaj ta, zdaj oni cilj (npr. zastraševanje) izstopi in prevlada nad drugimi (ali pa jih, izjemoma in začasno, celo ukine). Nesporno pa je mogoče kaznovanje izrabiti za najrazličnejše smotre: »Kazen kot sredstvo, da se nekoga naredi neškodljivega, kot sredstvo za preprečitev nadaljnje škode. Kazen kot odplačilo škode oškodovancu oškodovanemu, odplačilo v kakršni koli obliki (tudi v obliki kompenzacijskega afekta). Kazen kot izolacija motnje v ravnotežju, da se prepreči nadaljnja širitev motnje. Kazen kot način vlivanja strahu pred tistimi, ki določajo in izvršujejo kazen. Kazen kot neke vrste poravnava za prednosti, ki jih je zločinec do takrat užival (na primer, ko se ga izkoristi kot sužnja v rudniku). Kazen kot izrežovanje izrojenega elementa (v določenih okoliščinah cele rodbine, kot v kitajskem pravu: potemtakem kazen kot sredstvo za ohranjanje čistosti rase ali za utrditev nekega socialnega tipa). Kazen kot slavje, namreč kot nasilje in zasramovanje končno premaganega sovražnika. Kazen kot sredstvo za ustvarjanje spomina, bodisi za tistega, ki trpi kazen – tako imenovano 'poboljšanje', bodisi za priče eksekucije. Kazen kot plačilo nekakšnega honorarja, ki si ga pridržuje moč, ki ščiti hudodelca pred razbrzdanostmi maščevanja. Kazen kot kompromis s naravnim stanjem maščevanja, kolikor ga močni rodovi še ohranjajo in terjajo kot privilegij. Kazen kot vojna napoved in vojni ukrep proti sovražniku miru, zakona, reda, oblasti, proti sovražniku, ki se ga smatra za nevarnega za skupnost, za kršilca pogodbe glede na njene predpostavke, za uporabnika, za izdajalca in kršilca miru in proti kateremu se bori s sredstvi, ki jih ima vojna vedno pri roki.« (Nietzsche 1988: 266–267)

⁴ Prim. Young 1999: 148–166, 182–196; Young 2002: 252–255, 260–265.

⁵ Prim. Kymlicka 2005: 231–238.

ali škodljivo (in zatorej prepovedano). Z drugimi besedami, kazni meri na to, da se neposlušni osebi povzroči nekaj, kar je (predpostavljeno⁷ kot) zanjo nezaželeno, nevspešno ali boleče, in sicer na ta način, da se ji odvzame, prizadene ali okrni neka pomembna dobrina,⁸ npr. življenje, telesna integriteta, zdravje, dobro počutje, prostost, denar, gmotno premoženje, služba, čast, ugled, dobro ime, dostojanstvo, pozornost, naklonjenost, ljubezen ... Kazni je očitno mogoče razvrščati glede na raznovrstna merila. V kriminologiji je še posebej razširjena delitev na formalne in neformalne sankcije, pri čemer »formalno« največkrat nastopa kot sinonim za »državno« (tj. za kazni, ki jih poklicno specializirane osebe izrekajo in izvršujejo v okviru birokratskih ustanov) ali celo za »oblastno«.⁹ Ta razlika je kajpak predvsem analitična (ali če uporabimo Webrovo oznako, »idealnotipična«), saj so v praksi formalne in neformalne sankcije bolj ali manj prepletene,¹⁰ in to na različne načine.

⁷ Upoštevatelj velja, da utegne ukrep, ki ga kaznuječi šteje za kazni, sankcionirana oseba občutiti kot nagrado (recimo: grajo, ki jo učitelj naslovi na učenca zaradi motenja pouka, lahko sankcionirani osebi dvigne ugled v očeh »referenčne« vrstniške skupine).

⁸ Kaznovanje implicira pripis odgovornosti, po drugi strani pa lahko deluje tudi kot sredstvo za (po)ustvarjanje odgovornih oseb (še posebej, ko gre za vzgojo otroka v družinskem krogu). Ampak kaj je pravzaprav »odgovornost«? Kaj je njen temelj? Koga ali kaj je mogoče »poklicati na odgovornost« (in za kaj)? Zgodovinske izkušnje kažejo, da je mogoče kaznovati (in torej šteti za »odgovornega«) tako rekoč kar koli in kogar koli (npr. žive in mrtve ljudi, človeške in nečloveške živali, družbene in naravne pojave, otroke in odrasle, psihično normalne in duševno bolne ...). Sodobna pojmovanja pa odgovornost pogosto povezujejo s posameznikovo »svobodno voljo« ali – nemara še natančneje – z zmožnostjo človeškega bitja (ali njegovega razuma), da je »refleksivno«, tj., da ima misli, želje (in druga čustva) in dispozicije, ki se nanašajo na misli, želje (in druga čustva) in dispozicije. To, z drugimi besedami, pomeni, da človek ni nujno suženj (ali »žrtev«) svoje želje (tudi če je ta razmeroma intenzivna). Človeški »subjekt« namreč lahko vzpostavi (samo)kritično distanco do samega sebe (kot »objekta«), npr. do lastnih nagonskih vzgibov (ali namenskih stremeljenj): »To nam omogoči oceniti motivacijske sile, ki nas priganjajo, in določiti, katere sprejeti in katerim se upreti. Ko so naše motivacijske sile v navzkrižju, po navadi pri razrešitvi spora nismo pasivni ali nevtralni. Ker se jemljemo resno, v sporu ponavadi podpiramo eno ali drugo stran in si dejavno prizadevamo vplivati na rezultat. Dejanski izid boja med našimi lastnimi željami je potemtakem lahko za nas zmaga ali poraz.« (Frankfurt 2009: 20)

⁹ Država gotovo ni edina oblastna organizacija, tj. hierarhična struktura, opredeljena z asimetričnim razmerjem med objektivno podrejenimi in nadrejenimi ljudmi. Glede razlike med »izvajanjem oblasti« (ki obsega predpisovanje/ukazovanje, vrednotenje/ocenjevanje in sankcioniranje vedenja) in drugimi načini spreminjanja vedenja (npr. z vplivanjem, prepričevanjem, zapeljevanjem, manipuliranjem, propagando, indoktrinacijo ali »pranjem možganov«) glej Beauvois 2000: 142–150.

¹⁰ Prim. Scheerer in Hess 1997: 112–116.

Recimo: (a) formalne sankcije normativno omejujejo neformalno sankcioniranje (*in vice versa*); (b) učinkovitost formalnih sankcij je večja, če jih podpirajo tudi neformalne sankcije oseb, ki so za kršilca emocionalno »vredne«, ker je z njim v subjektivno pomembnem razmerju¹¹ (ne smemo pa pozabiti, da nedržavne sankcije niso nujno v sozvočju z aparati formalnega družbenega nadzorstva, saj lahko spodbujajo tudi kriminalno ali kako drugače problematično vedenje).

Kakor koli že, nobena skrivnost ni, da (ne glede na očitno raznovrstnost negativnih sankcij) kriminologi običajno nameenjajo prav posebno pozornost kaznim, ki jih razdeljuje kazenskoopravni sistem (in ki *eo ipso* uokvirja – pravzaprav že celo »ustvarja« – predmet ali problematiko kriminološke vede, za nameček pa jo še redno oskrbuje s človeškim »materialom«, ki ga je mogoče opazovati, meriti, spraševati in primerjati s predstavniki dozdevno neprestopniške populacije, »moralne večine« ali »organizirane nedolžnosti«). Zgolj za ponazoritev (možnih raziskovalnih usmeritev): Katere so družbene, politične, ekonomske, kulturne ali ideološke funkcije¹² državnega kaznovalnega aparata (*criminal law in action*)? Ali kazenskoopravne sankcije »delujejo« (na koga in v kakšnih okoliščinah)? Kako povečati učinkovitost (oziroma družbeno koristnost) kazenskoopravnega sistema (kot – po možnosti kajpak znanstveno utemeljenega¹³ in oblikovanega – sredstva v »boju zoper kriminaliteto«)? In tako naprej. Razvoj modernih oblik kazenskoopravne »represije« – še zlasti pa zaporne kazni (namreč

¹¹ Bauer – na podlagi vrste nevrobioloških in psiholoških študij – opozarja, da je naravni cilj motivacijskih sistemov pridobitev (in ohranitev) pozornosti, priznanja, sprejetja, spoštovanja, naklonjenosti in – še najbolj – ljubezni, tj. uspešen odnos do *significant others*. Zato ne preseneča, da dalj časa trajajoča vsiljena socialna izolacija (ali izguba pomembnih medčloveških vezi/razmerij) pogosto povzroči biološki zlom vsakršne motivacije, oslabitev volje do življenja, občutja nesmiselnosti, poslabšanje zdravja, bolezni, depresijo in druge psihične krize: »Vsi cilji, za katere si prizadevamo v svojem normalnem vsakdanu in ki zadevajo izobraževanje ali poklic, finančne cilje, nakupe itd., imajo z vidika naših možganov svoj globlji, nam običajno nezaveden »smisel« v tem, da s tem nazadnje merimo na medčloveške odnose, se pravi, da si jih želimo pridobiti in jih ohraniti. Človekova prizadevanja, da bi se ga videlo kot osebnost, stoji še nad tem, kar običajno označujemo kot samoohranitveni nagon. Ne samo osebe, tudi živali, ki so proti svoji volji trajno izključene in izolirane, izgubijo celotno zanimanje za življenje, odklanjajo hrano, zbolijo in umrejo.« (Bauer 2008: 31)

¹² Prim. Garland 1990: 3–22.

¹³ Tu gre za to, da se delovanje državnega nadzorstva opre na »pozitivna« dognanja o človeški naravi (in seveda o »kriminalnosti« kot specifični dispoziciji), tj. na spoznanje človeka, »kakršen je v resnici«, ne pa takega, »kakršen bi moral biti«. Glede prikaza razvoja novoveških idej o dejanski naravi človeka in z njimi povezanih predlogov na učinkovito nadzorovanje človeških razdiralnih strasti prim. Hirschman 2002: 22–57.

jedrne, »paradigmatske« ali hegemonске sankcije) – je tesno prepleten z velikimi pričakovanji (in pogosto še z nič manjšimi razočaranji), ne nazadnje pa tudi z bolj ali manj nepretrgano polemiko med »jastrebi«, tj. zagovorniki »trde roke« (»kaznovanje zločincev mora biti strogo in pravično!«), in »golobi«, tj. »mehkimi tehokrati«, ki priporočajo resocializacijo, (re)edukacijo, terapevtsko obravnavanje in reintegracijo (»rehabilitacijo«) obsojenih storilcev. Epicenter težav, ki bremenijo kazenskoppravne sankcije, seveda ni v tem, da s kaznovanjem (že tako rekoč *a priori*) ni mogoče vplivati na ravnanje ljudi (npr. na njihovo instrumentalno ali vrednotno/ciljno racionalnost). To nedvomno – kot dovolj nazorno kažejo zgodovinske in vsakdanje izkušnje (ne nazadnje pa tudi številne psihološke študije¹⁴) – ne drži: kaznovanje vsekakor »deluje«, čeravno je videti, da je nagrajevanje (»konstruktivne« tehnike, ki vključujejo – pozitivne in negativne – »okrepitve«) navadno uspešnejše pri »izsiljevanju« družbeno zaželenega ali pričakovanega tipa obnašanja. To velja še zlasti tedaj, ko je kaznovanje (po možnosti čim bolj) neizogibno, naglo in strogo, posameznik, ki mu grozi sankcija, pa ima na voljo alternativne/dovoljene opcije za realizacijo svojih želja, teženj ali načrtov. No, jasno pa je, da so lahko v okviru kazenskoppravnega sistema ti pogoji izpolnjeni le v razmeroma skromnem obsegu.¹⁵ Razlogi so na dlani: (a) država praviloma nima dovolj človeških in gmotnih virov (niti politične volje ali ljudske podpore) za zares dosledno, sistematično in nepopustljivo nadziranje »odpadniškega« ravnanja, ki je v nasprotju z (»vzajemno koristno« ali »dolgoročno in kolektivno racionalno«) »družbeno pogodbo«, oziroma za kaznovanje dejanj, ki jih lahko moralno interpretiramo tudi kot kršitve »naravne dolžnosti«,¹⁶ da se soljudje obravnavajo

pravično (npr. kot »smotri na sebi« ali kot »svobodna in enakovredna bitja«, ki so upravičena do enakega upoštevanja); (b) posamezniki, ki kršijo kazenskoppravne norme (npr. zato, ker je to v njihovem sebičnem – kratko- ali dolgoročnem – interesu, ker so »nerazumni« ali ker so, kratko in malo, nemoralni), lahko precej pogosto uspešno prikrijejo svoje kriminalno početje oziroma zastrašijo ali podkupijo agente formalnega in tudi neformalnega nadzorstva (npr. policiste, javne tožilce, sodnike, izvedence, zdravnike, novinarje in priče); (c) glede na izredno velik obseg kriminalitete v sodobni družbi (in upošteva je kompleksen normativni okvir, birokratsko logiko, organizacijske omejitve, profesionalne deformacije in obče človeške slabosti, ki so vtakane v kazenski postopek in delovanje pregovorno počasnih sodnih mlinov), si malone ni mogoče zamisliti, da bi se občutno skrajšal čas med izvršenim kaznivim dejanjem in kaznovanjem; (č) številne kazenskoppravne sankcije so relativno – npr. v primerjavi z civilno- in upravnopravnimi – mile (neredko do te mere, da postane njihov kaznovalni »impakt« skrajno vprašljiv ali že kar nikakršen), po drugi strani pa ne smemo pozabiti, da pomembni segmenti (laične in strokovne) »javnosti« pogosto nasprotujejo sistematični/rutinski uporabi izrazito strogih – npr. krutih, drakonskih ali barbarških – kazni; (d) zastraševalni »potencial« kazenskih sankcij je le redko tak in tolikšen, da ga ne bi bilo mogoče psihološko (oziroma »kognitivno«) nevtralizirati z zavidljivo učinkovitostjo,¹⁷ npr. tako, da se storilec mentalno osredotoči na »tukaj in zdaj« (oziroma na neposredne zahteve izvedbe konkretnega kaznivega dejanja), da skrbno načrtuje kriminalni projekt, da odžene vsakršno neprijetno/motečo misel na sankcijo, da se spravi v stanje »nadpovprečnega optimizma« (»vem, da me načeloma lahko dobijo in celo kaznujejo, vendar se to tokrat vsekakor ne bo zgodilo«); (e) glede na pretežno namensko (»instrumentalno«) usmerjenost kriminalnih dejanj, okrnjenost osebnih virov in težavnost življenjskih razmer, ki označujejo številne (bolj ali manj vztrajne ali »kronične«) prestopnike, ni ravno realistično pričakovati/domnevati,¹⁸ da imajo ti na voljo obilje privlačnejših vedenjskih opcij za realizacijo svojih ciljev.

Pretirano zanimanje za (ne)učinkovanje kazenskoppravnega sistema (bodisi kot »politično nevtralnega« instrumenta družbenega nadzorstva ali pa v vlogi represivnega in ideološkega aparata v razredni »vojni« oziroma oblastni regulaciji razmerij med bogatimi in revnimi) nas zlahka zaslepi za delovanje drugih – v splošnem dosti pomembnejših (in celo neprimerno resnejših) – mehanizmov sankcioniranja (v okviru reprodukcije in transformacije sistemske celote družbenih procesov). katerih? Pojdimo lepo po vrsti. Najprej kaže opozoriti na »strukturne« sankcije svetovnega kapitalistične

¹⁴ Prim. McGuire 2004: 174–176.

¹⁵ Zares učinkovito sankcioniranje lahko zagotovi le Bog, tj. bitje, ki je vsevidno, vsevedno, vsemogočno in še pravično, tako da zlahka nagradi dobre ljudi z večno blaženostjo, grešnike/hudodelce pa kaznuje z večnimi in peklenškimi mukami. Zato ne preseneča, da je bil nauk o peklju dolgo časa zelo pomembno sredstvo za moralno in politično nadzorovanje množic: »Vse dokler krščanstvo ni imelo posvetnih interesov in odgovornosti, je pustilo verovanja in razmišljanja o onostranstvu tako svobodna, kot so bila v antiki. Ko pa se je povsem religiozni razvoj nove veroizpovedi zaključil in se je cerkev zavedla svoje politične odgovornosti ter jo je bila pripravljena prevzeti, se je soočila s podobno težavo, ki je porodila Platonovo politično filozofijo. Spet je nastal problem, kako vsiliti absolutne standarde področju človeških zadev in odnosov, katerih bistvo se zdi relativno; tej relativnosti pa ustreza dejstvo, da je najslabše, kar lahko stori človek drugemu človeku, to, da ga ubije, da mu torej stori tisto, kar se mu bo nekega dne tako ali tako zgodilo. 'Izboljšava' te omejitve, ki so jo predlagale prisposode pekla, je natanko v tem, da kaznovanje lahko pomeni več kot 'večno smrt', za katero je zgodnje krščanstvo menilo, da je primerna nagrada za greh, pomeni namreč večno trpljenje, v primerjavi s katerim je večna smrt odrešitev.« (Arendt 2006: 140)

¹⁶ Prim. Rawls 1971: 115–116.

¹⁷ Prim. McGuire 2004: 189–196.

¹⁸ Prim. Ruggiero 2001: 4–6.

ga sistema, ki se navezujejo na zahtevo po »neskončni akumulaciji«¹⁹ in na tržno logiko »prostitih« konkurenčnih bojev (predvsem med kapitalisti – ki lahko pri tem računajo tudi na »nesebično« pomoč matične države in nadsocijalnih organizacij –, a tudi med prodajalci delovne sile in celo med porabniki), v razpiti »zadnji« instanci pa bržkone temeljijo na (državno – prisilno in propagandno – varovani) zasebni lastnini nad produkcijskimi sredstvi (oziroma nad naravnimi in družbeno ustvarjenimi ekonomskimi viri), tj. v glavnem na taki ali drugačni »krajci« (oziroma nasilni, tatinski ali goljufivi²⁰ uzurpaciji²¹). Strukturne sankcije so na prvi pogled večinoma

ekonomske (npr. bankrot, revščina, brezposelnost, stradanje, odtegnitev posojila, zaseg dolžnikovega premoženja, izogibanje ali umik investicij, prostorska premestitev kapitala,²² padec vrednosti nacionalne valute ...),²³ njihovi učinki pa so skrajno dramatični in daljnosežni. Strah pred to ali ono strukturno/gospodarsko kaznijo namreč pomembno vpliva na vedenje (storitve in opustitve) državnih organov (zakonodajne, izvršilne in pravosodne oblasti), političnih strank in gibanj, sindikatov, podjetij, družin in posameznikov. Recimo: že zgolj »tiha prisila ekonomskih razmerij« (Marx) je tista, ki postavi (formalno »svobodne«) prodajalce delovne sile v stanje (heteronomne) odvisnosti od (dobre ali slabe volje²⁴) »delodajalcev« (ki jih »svobodno« najemajo in odpuščajo glede na to, ali jim na trgu človeškega blaga kupljeno »abstraktno delo« prinaša dobiček in jim torej velikodušno podarja »presežno vrednost«). Zagrožene in izvršene ekonomske sankcije prisilijo ljudi, ki jim sistem (bolj ali manj »absolutne«) zasebne lastnine omejuje dostop do (materialnih in statusnih ali »simbolnih«) življenjskih/reprodukcijskih sredstev, da se – v nasprotju s kriminalci – prostovoljno odrečejo svoji »svobodi« (vsaj med delovnim časom, ki pa še zmeraj posrka glavnino budnega življenja – in tudi psihofizične energije – odrasle osebe),²⁵ tj. realnemu nadzoru nad lastno eksistenco oziroma objektivnim možnostim za zares samostojno (samodoločeno ali samoupravljanje) delovanje. Še drugače rečeno: režim strukturnih sankcij omogoča vladajoči manjšini (privilegiranim »nosilcem« *de facto* družbenoekonomske moči in sile),

¹⁹ »Kapitalizem niso zgolj ljudje ali podjetja, ki proizvajajo za prodajo na trgu, zato da bi ustvarjali dobiček. Taki ljudje in podjetja so obstajali tisočletja po vsem svetu. Za definicijo prav tako ne zadoščajo ljudje, ki delajo za mezde. Tudi mezdnno delo obstaja že tisočletja. V kapitalističnem sistemu smo šele tedaj, ko sistem daje prednost neskončni akumulaciji kapitala. Če uporabljamo tako definicijo, potem je samo moderni svetovni sistem kapitalistični sistem. Neskončna akumulacija je precej preprost koncept; pomeni, da ljudje akumulirajo kapital zato, da bi akumulirali še več kapitala, proces, ki je kontinuiran in neskončen. Če rečemo, da sistem 'daje prednost' taki neskončni akumulaciji, to pomeni, da obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije; medtem ko so ti, ki delujejo s pravnimi motivacijami, nagrajeni in, če so uspešni, tudi obogatijo.« (Wallerstein 2006: 34)

²⁰ Prim. Engels 1977: 211–218; Marx 1977: 285–300; Renner 1972: 37–41.

²¹ Kako so naravni resursi, ki prvotno niso bili nikogaršnja last, postali del nekogaršnje privatne lastnine? Odgovor je preprost (česar praviloma skrbno – v »dobri veri« – zamlčan): s pomočjo sile (ali prevare). »Zaradi uporabe sile je prvotna pridobitev bodisi nelegitimna, kar pomeni, da je zdajšnji pravni naslov nelegitimen in zato ni nobenega moralnega razloga, da država premoženja ne bi zasegla in ga razdelila. Ali pa zaradi začetne uporabe sile pridobitev ni nujno nelegitimna in potemtakem tudi uporaba sile pri odvzemu lastnine sedanjim lastnikom in njena prerazdelitev nista nujno nelegitimni.« (Kymlicka 2005: 170–171) Po drugi strani pa zagovorniki zasebne lastnine trdijo, da je prvotna prilastitev zunanjega sveta (ki prej ali slej ustvari trg produkcijskih virov in trg delovne sile) sprejemljiva in dopustna, če pusti »dovolj in enako dobrega za druge« (Locke): če torej privatizacija naravnega bogastva ne poslabša družbenoekonomskega položaja drugih ljudi. No, nekateri pa sodijo, da je zasebno prilaščanje celo moralno zavezujoče, saj prepreči »tragedijo gmajn«: »Če je zemlja v skupni lasti in namenjena splošni rabi, nihče nima prave spodbude, da bi vlagal čas in trud vanjo in tako izboljšal njeno produktivnost. Ker je zemlja skupna, ni načina, s katerim bi si tak posameznik zagotovil, da bi imel koristi od svojega vložka.« (Kymlicka 2005: 173) Toda pozor! Režim »absolutne« zasebne lastnine (ki vključuje nasledstveno pravico) vsekakor ni edina opcija, ki poskrbi za izključitev »zastojkarjev«, prepreči izčrpanje naravnih virov in spodbudi izboljšanje. »Tragediji gmajn« se je mogoče izogniti tudi z drugimi lastninskimi sistemi, kot so npr. državno, delavsko, komunistko ali omejeno (denimo zgolj na pravico uporabe) individualno lastništvo. Glede filozofsko poglobljene obravnave moralne in politične (ne)legitimnosti »prvotne pridobitve« prim. Kymlicka 170–208.

²² »In ravno sposobnost kapitalista, da usmeri svoj kapital drugam, spravi delavca, ki je omejen na določeno vejo, delo, bodisi ob kruh, ali pa ga prisili, da se ukloni vseh zahtevam tega kapitalista.« (Marx 1977: 253)

²³ Prim. Therborn 2008: 173–175.

²⁴ »Delavec je postal blago, in sreča zanj, če najde kupca zase. In povpraševanje, od katerega je odvisno delavčevo življenje, je odvisno od razpoloženja bogatinov in kapitalistov.« (Marx 1977: 253)

²⁵ Vidimo torej, da imajo sankcije, ki temeljijo na sistemu zasebne lastnine, učinke, ki so neverjetno podobni tistim, ki sledijo »konvencionalnim« kaznim, npr. zaporni. Recimo: prodajalcem delovne sile – ki pa so v nasprotju s kriminalci »nedolžni« – zelo okrnijo prostost, in sicer s prisilo vključitve v ta ali oni režim (bolj ali manj) »totalitarne« nadzorstva v delovni organizaciji, tj. z drastično omejitvijo svobode (in *eo ipso* vrednot ali interesov, zaradi katerih je »svoboda« pravzaprav sploh lahko subjektivno pomembna in vredna dobrina). Opozoriti pa kaže na pomembno razliko. Kot je, denimo, pokazal Beccaria (2002: 61–62), je kaznovanje nujno, da bi lahko državljani uživali svobodo v neprimerno večjem obsegu kakor v (hipotetičnem) »naravnem« stanju, ki bi ga označevala »vojna vseh proti vsem« (Hobbes). V tem primeru je, skratka, svoboda kriminalnih »odpadnikov« žrtvovana v dobro svobode večine državljanov, ki se držijo normativno omejujočih določil »družbene pogodbe«. Sistem zasebne lastnine – »strašne in morda nepotrebne pravice« (Beccaria 2002: 91) – pa vse skupaj postavi na glavo. Tu je namreč svoboda večine žrtvovana na krvavem oltarju interesov (vladajoče) manjšine človeštva.

da povsem legalno izkoriščajo, zatirajo, izsiljujejo, ponižujejo in nadzorujejo (še posebej na delovnem mestu, ki je pogosto vse prej kakor sinonim za demokratično, svobodno ali »človeško« okolje) sistemsko podrejene posameznike, ki so jim prepuščeni na milost in nemilost oziroma na tako ali drugačno »honorarno suženjstvo« (eksploatacija pa se – nekako v slogu ruskih babušek – nezadržno preliva od zgoraj navzdol po piramidi hierarhičnih razmerij, denimo v tem smislu, da še zdaleč ne manjka situacij, v katerih tudi relativno prikrajšani neusmiljeno izkoriščajo še bolj revne nesrečneže²⁶). In še več, obstoj strukturnih kazni (in njihovi strašljivi, za nameček pa še precej verjetni/gotovi učinki) ponuja kapitalistom, podjetnikom ali menedžerjem (ne nazadnje pa tudi vladam, ki skrbijo za njihove interese) kalejdoskopsko množico opravičil, izgovorov in racionalizacij v zvezi z dejanji, ki imajo sicer za posledico osupljivo človeško, ekološko ali družbeno škodo (če so seveda retorična utemeljevanja »spornih« poslovnih odločitev sploh potrebna: zdi se namreč, da morebitne moralne pomisleke dovolj uspešno odžene že pogled v denarnico, v katero pritekajo vrtoglavo visoke nagrade za »dirty work of economic terror«). Zgolj²⁷ za ponazoritev: bankir, ki daje varno zatočišče kapitalu, ki je pobegnul iz kakšne slabo razvite države, oziroma plenu, ki ga je tamkajšnja vladajoča klika pridobila s korupcijo ali krajno javnih/proračunskih sredstev, bi se lahko takole branil pred očitki: »Če ta denar ne bi pristal v naši banki, bi pač bliskovito našel drugo, poslovnežem prijaznejšo finančno ustanovo. Objektivno gledano se torej ne bi spremenilo prav nič. Trpel bi le tržni položaj naše banke, njena konkurenčna zmožnost. To pa seveda ne bi bilo v redu. Moja naloga – pravzaprav sveta odgovornost do lastnikov – je, da banka posluje čim bolje. Zato se moram odločati strogo razumno, tj. upoštevaje zgolj normo, ki določa, da je koristno predvsem tisto, kar prinaša denar. Če bi se pri svojem delu, ki je sicer kar spodobno nagrajeno, a obenem tudi naporno in predvsem odgovorno, tankočutno oziral na moralne dvome v zvezi z našimi dragimi in cenjenimi strankami, bi po vsej verjetnosti kmalu izgubil službo. Zamenjala bi me primernejša, razumnejša oseba, ki lastnikom ne bi delala sivih las. In zopet se ne bi – če odmislim osebno tragedijo – spremenilo prav nič.

²⁶ To se ne dogaja le v sferi meznega dela, ampak tudi na trgu prodaje/najemanja prebivališč (in torej zemljišč): »Lastništvo zemlje je v resnici temeljno in odločilno socialno razmerje življenja v slumih po vsem svetu. To je najboljši način, kako lahko urbani revni unovčijo svoje pravice (formalne ali neformalne), pogosto to počnejo v izkoriščevalskem odnosu do še revnejših.« (Davis 2009: 60)

²⁷ V zvezi z resničnimi opisi »lika in dela« kapitalističnega bančnika glej Ziegler 2007: 259–263. Pisec obravnava predvsem United Bank of Switzerland in Crédit suisse, posebno pozornost pa nameni tudi nravni pokvarjenosti vodilnega osebja korporacij, kot so Nestlé (2007: 237–254), Monsanto (2007: 225–236), Siemens (2007: 255–258), Novartis (2007: 214–218), Deutsche Bank (2007: 219) in Union Carbide (2007: 221–224).

Zakaj potem tečnarite in me nadlegujete s to vašo presneto moralo?! In mi kradete čas, ki je – če še ne veste – tudi denar. Moj denar. Moj bog!«

Pojdimo naprej. Kazenskopravne sankcije vsekakor niso edino – in tudi ne najhujše – orožje v arsenalu represivnih ukrepov, ki jih ima na voljo državna oblast (ultimativen »angel varuh« razrednega kapitalističnega gospodstva). Kazni, s katerimi grozi kazenskopravni sistem, navadno povsem zadoščajo v obdobju »socialnega miru« (ko, skratka, hegemonija vladajočih ni postavljena v dvom ali resno nevarnost). Ko pa se – svetovnim ali nacionalnim – gospodarjem gospodarstva zamajejo tla pod nogami (ali ko celo začasno izgubijo nadzor nad kapitalsko substanco in političnim jamstvom svoje oblasti), skočijo na plan trši načini represivnega sankcioniranja – kaznovanja in zastraševanja – neposlušnega in puntarskega prebivalstva,²⁸ npr. vojaška intervencija tuje države (ali »koalicije voljnih«), državni udar (običajno s podporo ZDA²⁹ in

²⁸ Prim. Therborn 2008: 220–224.

²⁹ V obdobju po drugi svetovni vojni je bil za »kozmodratske elite« (Ziegler) še posebej nevaren (in strašljiv) gospodarski nacionalizem v državah »tretjega sveta«. Kazenska reakcija na ta nepojmljivi »zločin« je bila neusmiljena. CIA je prvi državni udar izpeljala leta 1953 v Iranu, drugega pa (na neposredno zahtevo podjetja United Fruit Company) leta 1954 v Gvatemali. »Paradigmatski« svarilni zgled, ki naj bi pokazal, kaj čaka vlade, ki si drznejo nacionalizirati gospodarske vire, prerazporediti bogastvo, izboljšati splošno blaginjo in se nesramno upirati institucijam »svetovne države kapitala« (npr. Mednarodnemu denarnemu skladu in Svetovni banki), pa je bil državni udar, ki ga je (ob podpori Združenih držav Amerike in Velike Britanije) izvedel general Suharto v Indoneziji, kjer so v dobrem mesecu pobili vsaj pol milijona ali morda celo milijon ljudi. Načrtno in sistematično iztrebljenje pripadnikov politične levice pa je zgolj ena – čeprav srhljivo črna – plat medalje: »Zanimiva ni bila samo Suhartova brutalnost, ampak tudi izredna vloga, ki jo je odigrala skupina indonezijskih ekonomistov, ki se je šolala na Kalifornijski univerzi in je bila znana kot berkeleyjska mafija. Suharto se je učinkovito znebil levice, toda gospodarski načrt za prihodnost države je pripravila berkeleyjska mafija.« (Klein 2007: 72) To »vzorčno« – in nedvomno »zavidljivo uspešno« – kontrarevolucionarno operacijo so potem posnemali še v drugih podobnih okoljih, npr. državni udar leta 1973 v Čilu: »Čeprav je bila Pinochetova bitka enostranska, pa so bile njene posledice enake kakor v državljanski vojni ali pri tuji zasedbi. Skupno je izginilo ali bilo ubitih 3200 ljudi, vsaj 80 000 so jih zaprli, 200 000 pa jih je pobegnilo iz države iz političnih razlogov.« (Klein 2007: 81) Neoliberalna »kontrarevolucija« (*Economist*), ki si je utirala pot z jekleno pestjo skrajno krvavega terorja, pa je doletela še druge »odklonske« države v Latinski Ameriki, npr. Brazilijo, Urugvaj, Argentino, Peru in Nikaragvo. Z drugimi besedami: radikalnega nasilja, ki so ga izvajale vojaške diktature (z odločilno podporo ZDA), ne smemo interpretirati zgolj kot »kršenje človekovih pravic«, marveč kot orodje *sine qua non* v službi jasnih političnih in ekonomskih ciljev. Glede represivnega sankcioniranja politične levice v Italiji in Zvezni republiki Nemčiji (v šestdesetih in sedemdesetih letih) prim. Kraigher 1998: 131–148; Kozinc 1998: 105–128.

njenih lojalnih vazalov), aktiviranje paravojaških eksekucijskih odredov, stroga prepoved opozicijskih strank ali gibanj, teroristični napadi in sabotaže oziroma množično pobijanje, »izginjanje«, mučenje, ugrabljanje, pretepanje, omejevanje prostosti, policijsko nadlegovanje (ali »šikaniranje«), metanje iz služb (*Berufsverbot*) in zapiranje politično nevarnih posameznikov (ali »sovražnih elementov«). Zato ne preseneča, da je bilo – če se omejimo zgolj na obdobje po drugi svetovni vojni – tovrstno nasilje še posebej v oči bijoče v šestdesetih in sedemdesetih (marsikje pa še tudi v osemdesetih) letih, tj. v času množičnih in silovitih uporov zoper sistem kapitalistične proizvodnje in »disciplinski model« vladanja (oziroma razrednega gospostva),³⁰ in to tako v jedrnih (nadrejenih) kakor tudi v (pol)perifernih (podrejenih) državah svetovnega sistema (vključno s sovjetskim imperijem). Tedaj se je skrajno nazorno pokazalo, kako neobčujna je nadzorstvena vloga »nevidne roke« (»svobodnih« tržnih ali pogodbenih razmerij), ki/če je ne spremlja jeklena pest (para)državne prisile.

Ne nazadnje pa je treba opozoriti še na ideološke sankcije, ki so še posebej vplivne v »življenju in delu« kadrov svetovnega kapitalističnega sistema, tj. izobraženih elit (zaposlenih v osrednjih medijskih, izobraževalnih, raziskovalnih, kulturnih, upravnih in pravosodnih organizacijah), katerih pomembna nadzorstvena funkcija je ravno skrb za čim bolj nemoteno reprodukcijo vladajoče ideologije (oziroma njenih temeljnih, praviloma implicitnih in samoumevnih podmen, ki uokvirjajo razmišljanje o tem, kaj obstaja, kaj je mogoče in kaj je prav ali narobe, dobro ali zlo/slabo³¹). Ključna sankcija za vse tiste (»dvorne norčke«), ki ne sprejemajo osrednje predpostavke »razumnega diskurza« (tj. »aksiomatske« trditve, o kateri »se ne razmišlja«), je ekskomunikacija, namreč taka ali drugačna izključitev iz kroga ljudi, ki so vredni tega, da se jih poslušajo, bere in nasploh upoštevajo kot »relevantne«, »odgovorne« in »ugledne« strokovnjake ali družboslovne mislece. Z drugimi besedami: ideološki »oporečnik« ali »odpadnik« se prikaže kot oseba, ki je otročja, nezrela, nerazumna, neodgovorna, neresna, bizarna, radikalna, »sociopatska« ali celo nora (zanimiva zgolj kot predmet posmeha, prezira ali sovraštva).

Povzemimo bistveno poanto. Čeprav je kazenskoopravni sistem (*criminal law in action*) zgolj eden izmed kaznovanih mehanizmov v kompleksnem sistemu družbenih sankcij (pri čemer še zdaleč ni jasno, kolikšna je pravzaprav njegova dejanska – represivna in ideološka – vloga v »mehaniki« reproduciranja hierarhično ali razredno urejene družbe), je bil ravno ta državni aparat deležen izjemnega zanimanja moderne kriminologije, in sicer predvsem z zvezi z vprašanjem,

kako povečati/izboljšati instrumentalno – bodisi zastraševalno bodisi poboljševalno (»rehabilitacijsko«) – učinkovitost³² njegove jedrne kazni, tj. zapora. Recimo: ali naj bo ta »totalna ustanova«³³ organizirana po zgledu osamitvene (»meniške«) celice, delavnice/tovarne, vojašnice, bolnišnice, šole ali terapevtske skupnosti? Odgovori na to vprašanje so bili družbeno in zgodovinsko spremenljivi (ter politično različno vplivni),³⁴ naposled pa so se zgodili v zanimiv paradoks. Ravno tedaj, ko je bilo videti, da je dokončno oslabela (ali celo scela splahnela) vera v možnost družbeno koristnega (»utilitarnega«) delovanja zaporne kazni, se je namreč zgodil popolnoma nepričakovan preobrat (najprej v ZDA,³⁵ nato pa tudi v večini drugih držav), in sicer vzpon »množičnega zapiranja« (*mass imprisonment*). Dramatičnemu povečevanju števila zapornikov se – približno od sredine sedemdesetih let (tj. s prehodom kapitalizma v »neoliberalno« fazo) – pridružuje še vrsta drugih pojavov, ki kažejo na pomembno zaostrovanje represije, denimo: (a) »horizontalna širitev kazenske mreže« (Wacquant), ki obsega pogojne zaporne kazni (*probation*), pogojni odpust iz zapora (*parole*), zapiranje v disciplinske centre (*boot camps*), telefonsko ali elektronsko nadziranje (s pomočjo zapestnic in drugih tehničnih pripomočkov), »intenzivno preverjanje«

³² Glede analize možnih »utilitarnih« ciljev kaznovanja prim. Walker 1991: 13–50. V zvezi z upravičenostjo utilitarnega kaznovanja (na podlagi »evolucijske etike«) glej Wright 2008: 315–343.

³³ Prim. Foucault 1984: 227–253.

³⁴ Prim. Scheerer 1998: 425–431.

³⁵ V ZDA se je število zapornikov v šestdesetih letih dvajsetega stoletja počasi, a dosledno zmanjševalo (za en odstotek na leto), tako da je leta 1975 padlo na 380 000: »Tedaj so govorili o 'dekarceraciji', o nadometnih kaznih in o tem, da bi zapirali zgolj 'nevarne zločince' (se pravi 10 do 15 odstotkov kriminalcev). Nekateri so celo napovedovali zaton zaporne institucije – ena izmed knjig že s svojim utopičnim naslovom opiše tedanji *mood* specialistov za kaznovanje: 'država brez zaporov'. Vendar se je krivulja rasti števila zapornikov pozneje nenadoma obrnila, nato pa podivjala: deset let pozneje je število zapornikov poskočilo na 740 000, leta 1995 je že presežlo 1,5 milijona, na koncu leta 1998 pa se je približalo dvema milijonom – v devetdesetih letih 20. stoletja se je na leto v povprečju povečalo za 8 odstotkov.« (Wacquant 2008: 70) Ob tem pa je treba upoštevati, da ta »hiperinflacija« zapornikov ni bila odraz povečevanja stopnje kriminala. »Tri četrtine neverjetnega povečevanja števila zapornikov v Kaliforniji, pa tudi v drugih delih ZDA, lahko pojasnimo z zapiranjem malih delinkventov, zlasti narkomanov. Čeprav politiki in mediji trdijo drugače, ameriški zaporji niso polni nevarnih in zakrknjenih kriminalcev, ampak navadnih ljudi, obsojenih zaradi drog, vlomov, tatvin ali zgolj motenja javnega reda, večinoma so iz prekarne frakcije delavskega razreda, zlasti iz mestnega temnopoltega podproletariata, ki jih je sočasno zadelo preoblikovanje zaposlovanja in socialnega varstva. V resnici je leta 1998 samo število obsojencev za nenasilna dejanja, zaprtih v ječah in kaznilnicah v Združenih državah, presežlo simbolično mejo milijona.« (Wacquant 2008: 72–73) V zvezi s kriminološko analizo dejavnikov »množičnega zapiranja« glej tudi Downes 2001: 53–64.

³⁰ Prim. Negri in Hardt 2003: 216–230.

³¹ Prim. Therborn 2008: 171–173.

(predvsem v zvezi z uživanjem prepovedanih drog) in razcvet kriminalističnih bank podatkov (oziroma »kriminalnih dosjejev«); (b) politika »ničelne tolerance«, ki se ne nanaša zgolj na kriminalna dejanja, ampak še na druga moteča, problematična in »protidružbena« ravnanja, ki tako ali drugače ogrožajo »kakovost življenja« lojalnih, nravno neoporečnih državljanov (ki se znajo primerno obnašati na javnih prizoriščih); (c) uvedba strožjih pogojev za dodelitev socialne pomoči, ki naj bo organizirana tako, da ne bo nagrajevala lenobe (oziroma nasploh nravno razpuščenega življenja pripadnikov nižjih družbenih slojev) in tako še dodatno spodbujala razkroj »etike dela«, »individualne odgovornosti« in »družinskih vrednot«. V značilno postmodernih razvojnih težnjah, ki jih označujeta hipertrofija »kaznovalne države« (*penal state*) in atrofija »socialne države« (*welfare state*), je mogoče zlahka razbrati prodor »politike kriminalizacije revščine« (Wacquant),³⁶ ki je usmerjena predvsem zoper protipravna ravnanja članov propadajočih in odvečnih frakcij delavskega razreda v velikih mestih.³⁷

Ob tem pa nikakor ne smemo pozabiti, da je pravzaprav že revščina »kot taka« svojevrstna kazen,³⁸ saj implicira vrsto objektivnih in subjektivnih omejitev »svobodnega« delovanja, raznovrstne stiske (ki se, *in extremis*, končajo tudi s smrtjo), trpljenje³⁹ in, ne nazadnje, sramotilno ali poniževalno stigo,

³⁶ Prim. Wacquant 2008: 86–91; Young 1999: 121–147.

³⁷ Svetovna revščina je čedalje bolj pojav, ki se zgošča (in povečuje) v gosto natlačeni in smrdljivih (pri)mestnih »slumih«: »Mesta prihodnosti torej niso iz stekla in jekla, kakor so napovedovali urbanisti prejšnjih generacij, temveč so sezidana iz nežgane opeke, slame, reciklirane plastike, cementnih zidakov in odpadnega lesa. Namesto mest svetlobe, ki se dvigajo k nebu, se velik del urbanega sveta v 21. stoletju stiska v umazaniji, obdan z nesnago, iztrebki in blatom. Milijarda mestnih prebivalcev, ki živijo v postmodernih slumih, se lahko samo z zavistjo ozira na razvaline trdnih hiš iz blata v neolitskem mestu Çatal Höyük v Anatoliji, ki so jih bili postavili na začetku mestnega življenja pred devet tisoč leti.« (Davis 2009: 30)

³⁸ Prim. Ziegler 2007: 29–38.

³⁹ To velja še zlasti za tako imenovano »absolutno revščino«, tj. življenjski položaj, ki ga določa pomanjkanje dobrin in storitev, ki so nujno potrebne za zadovoljevanje temeljnih človeških potreb. Z drugimi besedami: absolutno revščino označujejo lakota, nedo hranjenost, nečisto in še drugače nevarno okolje, nevdržni bivalni prostori, bolezni, visoka smrtnost dojenčkov in nizka pričakovana življenjska doba: »Tudi ko ne povzroči smrti, pa absolutna revščina vseeno povzroči bedo, ki jo v premožnih državah le redko zasledimo. Podhranjenost pri majhnih otrocih zavre fizični in tudi umski razvoj. Po pričevanjih Programa za razvoj OZN je 180 milijonov otrok, mlajših od pet let, močno podhranjenih. Na milijone ljudi z borno prehrano trpi za obolenji podhranjenosti, kakršni sta golšavost ali slepota, ki jo povzroči pomanjkanje vitamina A. Vsebnost hrane, ki jo zaužijejo revni, še dodatno zmanjšajo številni paraziti, ki so endemični v razmerah, kjer vladata slaba higiena in pomanj-

kljiva zdravstvena vzgoja; na primer trakulja in glivice. Tudi če zamenarimo smrti in obolenja, ostaja neizpodbitno, da je absolutna revščina nesrečno življenjsko stanje, ki je zaznamovano s pomanjkanjem hrane, zavetišča, obleke, higiene, zdravstvenih storitev in izobrazbe. Inštitut Worldwatch ocenjuje, da živi v absolutni revščini kar 1,2 milijarde ljudi oziroma 23 odstotkov svetovnega prebivalstva.« (Singer 2008: 210–211)

ki kaže na posameznikovo neuspešnost, nepomembnost, podrejenost, manj- ali ničvrednost ... Ravno zato je za pripadnike privilegiranih slojev (na svetovni, nacionalni ali lokalni ravni) psihološko pomirjujoče, če lahko interpretirajo obstoj (ali širjenje) revščine kot pojav, za katerega so individualno odgovorni in »krivi« ali »zaslužni« predvsem njeni konkretni »nosilci« (tako kot za morebitna kazniva dejanja, ki jih zagrešijo). Seveda si zlahka priključimo v zavest – dejanske ali umišljene – podobe siromaštva, ki je (videti kot) posledica napačnih življenjskih izbir ali »osebnostnih potez« (npr. impulzivnosti, izrazito pomanjkljive ambicioznosti, varčnosti, pridnosti, zmernosti ali vestnosti), vendar pa celo v teh primerih ni jasno, ali imamo zares opraviti z »neodvisnimi spremenljivkami«, ki so (zgolj ali vsaj pretežno) pod suverenim nadzorom posameznikove »svobodne volje« (ali »razumnega jaza«) in ki torej niso tako ali drugače določene z biološkimi dispozicijami in (ne)posrednim družbenim – predvsem pa družinskim – okoljem, v katerem je ta oseba odraščala (in se »značajsko formirala«, npr. s podporo in spodbudnim delovanjem staršev. Vendar pa so take situacije relativno zanemarljive. Bistveno je tole: poniglavo in cinično je trditi, da je mogoče glavnino srhljivo prostrane revščine, ki je danes rutinska (in večinoma brezupno neizbežna) »kazen« za domala nepreštene armade človeških bitij, pripisati pomanjkanju intelektualnih ali moralnih kompetenc oziroma lenobi (»alergiji do mezdnega dela«) ali ekonomski »neaktivnosti« (svetovni reveži so v splošnem navdse aktivni in iznajdljivi, a jim to – če odmislimo redke izjeme – prav nič ne pomaga: garaško delo v »znojilnicah« prostih industrijskih con ali v sivi in črni ekonomiji zgolj podaljšuje životarjenje ali agonijo v stanju »polsmrti«). Problemi so namreč dosti globlji, pravzaprav strukturni. Revščina je res včasih posledica naravnih katastrof (npr. potresa, požara, dolgotrajne suše ali poplave⁴⁰), vendar pa so njen tipično postmoderni generator družbene in politične »katastrofe«, predvsem tiste, ki izvirajo iz vojne, in to ne iz »klasične« (oboroženega spopada dveh ali več držav) ali državljanske (oziroma medetnične/medplemenske), ampak iz razredne. Še natančneje: glavni spodbujevalec/pospeševalec revščine (oziroma poglabljanja neenakosti v dohodkih in bogastvu) je surova neoliberalna globalizacija (ki precej spominja na poviktorijan-

kljiva zdravstvena vzgoja; na primer trakulja in glivice. Tudi če zamenarimo smrti in obolenja, ostaja neizpodbitno, da je absolutna revščina nesrečno življenjsko stanje, ki je zaznamovano s pomanjkanjem hrane, zavetišča, obleke, higiene, zdravstvenih storitev in izobrazbe. Inštitut Worldwatch ocenjuje, da živi v absolutni revščini kar 1,2 milijarde ljudi oziroma 23 odstotkov svetovnega prebivalstva.« (Singer 2008: 210–211)

⁴⁰ Glede na nebrzdano plenjenje, onesnaževanje in uničevanje naravnega okolja, ki so »stranski proizvodi« gospodarskega razvoja ali »napredka«, je danes čedalje težje razlikovati naravne in družbene katastrofe. Prim. Latouche 2009: 64–67.

ski imperializem, ki je v obdobju 1870–1900 ustvaril »tretji svet«⁴¹), tj. dete kapitalistične kontrarevolucije (katere bržkone najbolj znane ikone so Ronald Reagan, Margaret Thatcher, Helmut Kohl ter – Nobelov nagrajenec in intelektualni guru *par excellence* – Milton Friedman). Neoliberalizem je prodril v tretji svet (in pozneje še v »drugega«, tj. v posocialistične »tranzicijske« države⁴²) predvsem s tako imenovanimi programi strukturnega prilagajanja, v bistvu s kvazigangsterskim izsiljevanjem (podprtim z resnimi ekonomskimi sankcijami, npr. z zavrnitvijo odobritve novih ali reprogramiranja starih posojil in izključitvijo iz svetovnega gospodarstva). Pogoji, ki so jih postavili izterjevalci dolgov (npr. Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, severnoameriška vlada in zasebne banke), so bili neusmiljeni,⁴³ denimo: opustitev državne razvojne strategije (ki je temeljila npr. na navznoter usmerjeni industrializaciji, regulaciji ali nacionalizaciji naravnih bogastev in ključnih gospodarskih sektorjev), omejitve javne porabe, privatizacija donosnih podjetij (ter zdravstva, šolstva, komunikacijskih in transportnih sistemov), odprava subvencij za hrano, korenito skrčenje javnega sektorja, zvišanje cen zdravstvenih in izobraževalnih storitev, odprtje trga za uvoz (močno subvencioniranega) blaga iz prvega sveta, s katerim lokalni mali kmetje (in drugi proizvajalci) nikakor ne morejo konkurirati ... Ukrepi vsiljene neoliberalne politike so – celo v nespornih zgodbah o gospodarskih »uspehih« in »čudežih« (npr. v Indiji in na Kitajskem) – koristili (če uvidevno odmislimo tuje vlagatelje in upnike) predvsem relativno tanki eliti, sicer pa so izzvali pravcato razdejanje, npr. povečanje števila siromakov, ki lahko najdejo neverjetno skromna sredstva za preživetje zgolj v neformalni⁴⁴ (in »umazani«) ekonomiji, ki jo označujejo srdita konkurenca za tržne niše, odurno izkoriščanje (še zlasti otrok in žensk), odsotnost državno zavarovan-

vanih/sankcioniranih delavskih pravic, pogodb in predpisov, preprosta tehnologija, nizke kapitalske naložbe, ročni način proizvodnje, drobljenje obstoječega dela, polfevdalni sistemi provizij, podkupnin, »botrstva« in etničnih (oziroma plemenskih ali verskih) lojalnosti, nasilje uličnih tolpa ali lokalnih milic, razkroj tradicionalnih oblik solidarnosti ... Z drugimi besedami: hobbsovski (ali če hočete, darvinistični) »peklen zemlji«. To pa po drugi strani implicira, da »paradigmatski« zapor, v katerega so »vladarji sveta« (in njihovi lokalni zavezniki, pogosto odvrtno pokvarjena in plenilska elita) stlačili svetovne reveže (žrtve vsakdanjega in neprekinjenega strukturnega nasilja), pravzaprav ni tisti, ki ga imajo pod svojim okriljem kazenskopравни sistemi, ampak je to – »slum«, skladišče *par excellence* za presežno/odvečno človeštvo⁴⁵ (odpadni material kapitalistične produkcije,⁴⁶ ki – predvsem po zaslugi tehnoloških in organizacijah inovacij – potrebuje čedalje manj človeškega dela).

Skratka: bolj ko se stopnjuje ekonomsko nasilje (npr. deregulacija ali »prožnost« delovnih razmerij, zmanjševanje re-

⁴¹ »To, da so na koncu 19. stoletja velike azijske in afriške podeželske populacije, ki so zemljo obdelovale za potrebe svojega preživetja, prisilno vključili v svetovni trg, je povzročilo, da so milijoni ljudi umrli od lakote, več deset milijonov pa je izgubilo tradicionalne zemljiške pravice. Končni rezultat (tudi v Latinski Ameriki) je bila podeželska 'polproletarijacija', nastanek velikanskega svetovnega razreda obubožanih polkmetov in kmetijskih delavcev. Zato 20. stoletje ni bilo obdobje urbanih revolucij, kot je mislil klasični marksizem, temveč epohalnih podeželskih puntov in kmečkih vojn za narodno osvoboditev.« (Davis 2009: 224)

⁴² Davis poudarja, da je skoraj hipno množično obubožanje v nekdanjih (evropskih in azijskih) socialističnih državah brez primere v svetovni zgodovini (število ljudi, ki živijo v skrajni revščini, je poskočilo s 14 na 168 milijonov). Prim. Davis 2009: 214–216.

⁴³ Prim. Klein 2009: 60–70.

⁴⁴ Prim. Davis 2009: 225–254. Pisec opozarja še na eno opcijo, ki se ponuja »nevidnim« članom »presežnega človeštva«, in sicer na »tretjo ekonomijo« mestnega preživljanja, ki vključuje igre na srečo, piramidne sheme, loterije, stave in druge kvazičudežne načine pridobivanja bogastva.

⁴⁵ Davis (2009: 257) poudarja, da prebivalstvo slumov – po podatkih Organizacije združenih narodov – zdaj narašča za neverjetnih 25 milijonov na leto.

⁴⁶ No, po drugi strani pa obstajajo/nastajajo tudi osiromašena okolja, ki se – pogosto presenetljivo uspešno (vsaj glede na objektivne možnosti in omejitve) – upirajo »slumizaciji« in njenim razdiralnim ali uničevalnim učinkom, npr. taka, ki si prizadevajo za prehransko, zdravstveno in izobraževalno samozadostnost, ki iščejo alternativne načine pridobivanja in uporabe energije, ki vztrajajo pri samoupravnem (bolj ali manj »horizontalnem«) vodenju naselja/skupnosti, ki krepijo (so)delovanje na podlagi solidarnosti in vzajemnosti, ki razvijajo inovativne mehanizme za reševanje sporov, ki spodbujajo razvoj avtonomnih/nekomercialnih medijev ... Glede podrobnejše analize politično organiziranega odzivanja na strukturno nasilje (oziroma na politiko, ki vključuje načrtno izključevanje in podrejevo – zatiralno in izkoriščevalsko – vključevanje) prim. Gregorčič 2009: 325–346. Avtorica nameni posebno pozornost samoupravljanim tovarnam in mestnim četrtim v Argentini, majevskim avtonomnim zapatističnim skupnostim iz Chiapas ... Še posebej zanimiva pa je kubanska »naključna revolucija«. Kuba, ki je bila dolgo časa ena od najhitreje razvijajočih se držav v Latinski Ameriki (navkljub trgovinskemu, ekonomskemu in finančnemu embargu ZDA, ki se je začel februarja 1962), se je z razpadom sovjetskega bloka čez noč znašla v hudi krizi, saj ji je ne nadoma začelo primanjkovati hrane, goriva, zdravil in kemikalij za kmetijstvo: »Castro je obdobje po letu 1989 poimenoval 'posebno obdobje', raziskovalci pa dokazujejo, da je Kuba bolj spontano kot načrtovano že do leta 1999 izvedla najboljše program organskega in trajnostnega kmetijstva in dosegla zgodovinsko stopnjo samozadostne države. [...] Načela ekološkega kmetijstva, nov način trajnostnega razvoja in življenja v okviru domačih naravnih virov in zmožnosti so vključili tudi v izobraževalne načrte in vpeljali alternativno medicino v zdravstvene domove in bolnice. Kuba ima danes najvišjo kakovost življenja v regiji in eno od najbolj izobraženih populacij v vsej Latinski Ameriki.« (Gregorčič 2009: 339–340)

alne – individualne in socialne – mezde, krčenje formalnega trga »delovne sile«, podaljševanje delovnega časa, povečevanje delovnih obremenitev in storilnostnih pritiskov, redčenje pravic delavcev in slabitev njihove pogajalske moči ...), večja je politična skušnjava, da se uporabijo strožje kazenskopravne sankcije zoper tiste, ki se nočejo (ali morda ne morejo) ukloniti zahtevam zakonitega mezdnege dela, ampak raje izberejo tako ali drugačno prepovedano ali kriminalno opcijo, npr. v »podzemni« ekonomiji (zato ni presenečenje, da je do največjega povečanja zaporniške populacije prišlo v tistih državah, ki so še posebej dosledno sprejele dogmatska priporočila neoliberalne ekonomske »znanosti«). No, »kriminalizacija urbanih revežev« (Wacquant), podkletena z »ničelno toleranco« do nekriminalnih »antisocialnih elementov«, vsekakor ni edini vidik povečane državne represije v postmodernem »trku civilizacij« (oziroma v spopadu med bogatimi in siromašnimi). Vojni proti »kriminaliteti in drogami« se je namreč v zadnjem času pridružila še nizkointenzivna in po zlovesčih napovedih njenih protagonistov dolgotrajna (tretja svetovna) »vojna proti terorizmu« (ta je v primerjavi s prvo dosti bolj »neformalna«, saj je v precejšnji meri osvobojena od veljavnih normativnih omejitev, za nameček pa ponuja tudi kalejdoskopsko paleto donosnih poslovnih priložnosti za cvetoči zasebni sektor »industrije varnosti«⁴⁷). A to še ni vse. Bogate in privilegirane skupine se zoperstavljajo grožnjam, ki tlijo (ali že vrejo) v rezervoarjih človeške bede, tudi v vrsto preventivnih ukrepov, predvsem s postavljanjem vsakovrstnih barikad oziroma s prostovoljnim zapiranjem v skrbno varovane enklave (oaze sreče,⁴⁸ pozitivnega razmišljanja, zdravega življenja, politične korektnosti, permanentnega »samouresničevanja« in »duhovne rasti«, pedantne »skrbni zase«, sterilne čistoče, terapevtskega obravnavanja »deviantnega« vedenja in seveda porabniškega hedonizma oziroma udobja in razkošja, ki ga rutinsko servisira in vzdržuje »nevidna« služinčad).

Sklepna opazka

V (pre)obilju sedanjih in preteklih kaznovalnih praks vsekakor ni težko razbrati »logike« prisilnega (in deloma tudi ideološkega) urejanja odnosov med bogataši in reveži. V postmodernem kapitalističnem sistemu so se neenakosti med tema »dvema narodom« (Disraeli) le še povečale⁴⁹ (za nameček pa je hegemonija neoliberalnih dogem proizvedla še osupljiv delež »odvečnega« prebivalstva), in sicer tako v »prvem svetu« kakor v »tretjem« (medtem ko je »drugi svet« v glavnem že izhlapel v »tranzicijskih« procesih). V zadovoljnih očeh pre-

možnih in privilegiranih slojev so reveži večinoma dojeti (in obravnavani) kot: (a) varnostna (kriminalna ali teroristična) grožnja (pred katero se je treba čim bolj zavarovati, npr. z umikom v »ograjene skupnosti«, vase zaprta naselja – bolj ali manj posrečene replike/imitacije *Beverly Hillsa* – ali komplekse, ki spominjajo na srednjeveške trdnjave⁵⁰); (b) vir cenenege dela (katerega izkoriščanje se lahko mirno prepusti piramidni shemi bolj ali manj brezimnih »podizvajalcev«); (c) estetska motnja (ki jo je najbolje »ne videti« ali vsaj »pomesti pod preprogo«, tj. odriniti čim dlje od prizorišč,⁵¹ na katerih so razstavljeni bleščeči simboli gospodarskih čudežev in zgodb o uspehu). To pomeni, da prevladujoča politika do (relativno in absolutno) prikrajšanih ne temelji le na izključevanju (ali postavljanju najrazličnejših – npr. fizičnih, ekonomskih, urbanističnih, pravnih, kaznilniških, kulturnih in semantičnih – »zidov«), ampak tudi na (prisilnem) vključevanju, ki predpostavlja »prostovoljno« (in kajpak krotko!) sprejemanje sistematičnega izkoriščanja in poniževanja (pogosto celo odpoved človeškemu dostojanstvu), npr. v tem ali onem sektorju »neformalne«, »senčne« ali »umazane« ekonomije.

Revščina (in zapostavljenost) je kajpak trdoživ družbeni pojav (in domala »večni« kriminološki problem), ki vztraja tudi v »družbah porabniškega izobilja« (čeprav le kot lastnost manjšinskega – politično nepomembnega – dela prebivalstva). To, kar pa bi lahko opisali kot novost postmodernih časov, je upad (anje) »upravljalvskega optimizma«,⁵² tj. razraščanje nezaupanja in dvoma o zmožnosti (in torej ne le o pripravljenosti) države, da bi odpravila ali zmanjšala/omilila različna prikrajšanja (v zvezi s tem pa se čedalje bolj postavlja še vprašanje, kdo je zares v slabem položaju zaradi naključnih – bioloških ali družbenih – okoliščin, in ne zaradi odločitev ali dejanj, za katere je »odgovoren« izključno on sam; to zadrego je, kot je videti, še najlažje »rešiti« na ta način, da se preveč darežljiva ali potratna »socialna država« čim bolj skrči, »racionalizira« in preobrazi v aparat, ki si prizadeva – bodisi s korenčkom bodisi s palico – okrepiti »etiko zanašanja na samega sebe«). Po drugi strani pa je še vedno zelo vplivno stališče, da sta najboljše (če že ne kar čudežno) zdravilo za neenakosti gospodarski »razvoj« in »rast«, ki bosta prej ali slej ustvarila »učinek kapljanja« (*trickle down effect*). No, in če želimo, da se bo »družbeno« bogastvo čim hitreje in čim bolj izdatno povečalo

⁴⁷ Prim. Klein 2009: 336–354; 422–434.

⁴⁸ Prim. Scheerer in Hess 118–125.

⁴⁹ Prim. Wacquant 2008: 68–69.

⁵⁰ Prim. Davis 2009: 152–158.

⁵¹ Davis (2009: 128–143) opozarja, da se revni ljudje v urbanem tretjem svetu upravičeno bojijo mednarodnih dogodkov na visoki ravni – npr. konferenc, obiskov dostojanstvenikov, športnih dogodkov, festivalov in lepotnih tekmovanj –, saj oblasti tedaj skrbno »počistijo« (oziroma »polepšajo«) mesta, kar pomeni tudi prisilno izselitev »grdih« stanovalcev (zaradi olimpijskih iger v Seulu in Injonu je bilo prisilno preseljenih nič manj kakor 720 000 ljudi).

⁵² Prim. Kymlicka 2005: 236–238.

(s čimer naj bi se povečala blaginja vsakogar in vseh), se pravzaprav ne bi smeli lotiti (pravno)političnega odpravljanja ali resnega zmanjševanja neenakosti, saj so te pomembno, celo nujno gonilo akumulacije in gospodarske »rasti« (ter *eo ipso* družbenega »napredka«).⁵³ Z drugimi besedami: naše »človekoljubje« je treba omejiti zgolj na najbolj kričeče primere takih ali drugačnih ponesrečencev in osmoljencev (načeloma pa naj si pomaga vsak sam, kot pač zna, zmore in hoče), zakaj da bi uspešno pozdravili »družbene bolezni«, bolniki ne smejo prenatrago okrevati (saj so pomemben vzgib konkurenčnih prednosti, za nameček pa še pravcata »zlata žila«, vir otipljivih dobičkov in subvencij, ki derejo v žepe premožnih⁵⁴).

Kakor koli že, očitno je, da vrtoglavo visokih dohodkov in groteskno nabrekli premoženja postmodernih elit nikakor ni mogoče ovrednotiti kot zasluženih ali legitimnih. In še več, v oči bode tudi presunljiva imunost »svetih krav« v razmerju do (ne)formalnega kaznovanja,⁵⁵ še posebej pa dejstvo, da so za

svoje družbeno neodgovorno⁵⁶ in škodljivo početje pogosto celo nagrajani (npr. s podarjenim javnim/davkoplačevalskim denarjem, bajnimi odpravninami, davčnimi olajšavami, subvencijami, ugledom in častmi ...). No, vse to je še kako značilno tudi za tukajšnji prostor, kjer se je s padcem »starega režim« (oziroma z zmago kontrarevolucije in razvojem »domačjskega« ali »omrežnega« kapitalizma, *crony capitalism*) zgodila predvsem zavisti vredna osamosvojitvev in osvoboditev »načelnih koalicij« (sestavljene iz političnih, strankarskih, državnih, poslovnih, menedžerskih, finančnih, cerkvenih, pravniških, medijskih/piarovskih in drugih imenitnežev, stare in nove »jare gospode«), ki so spretno izrabile (oziroma privatizirale) novorojeno državo (in njeno »pravo«) za relativno hitre in preproste (npr. parazitske in plenilske) načine bogatenja (predvsem v škodo družbenega in javnega premoženja). Dokaj utemeljeno je tudi pričakovati, da tranzicijske – transparentne in netransparentne, zakonite in nezakonite – kraje in prevare ne bodo nikoli zares sankcionirane. Ne glede na neusahljiv hudournik »afer« in »škandalov« pa se ni odveč vprašati, ali je sploh smiselno, da tovrstne primere zasebnega okoriščanja obravnavamo v perspektivi »zločina in kazni«. Razlog ni le morebitna pokvarjenost/podkupljivost, brezbriznost ali nesposobnost pravosodnega sistema, nadležna iznajdljivost advokatov ali (pogosto bržkone načrtna) ohlapnost »veljavnih pravil igre«. Problem je v tem, da so nasilje, kraja, prevara, izsiljevanje in oderuštvo (ne nazadnje pa tudi čaščenje zasebnega bogastva in njegovih ponosnih »nosilcev«) pravzaprav pogoji *sine qua non* za normalno delovanje kapitalističnega sistema. Državno kaznovanje te ali one »črne« ali »garjave« ovce sicer lahko vsaj malo (in za kratek čas) poteši ali ohladi zamere, sovraštvo, jezo in frustracije »malega človeka« (ali celo »črede«), prav nič pa ne vpliva na rutinsko delovanje kapitalističnega sistema in njegovih najmočnejših institucij/organizacij. Sankcioniranje *crimes of the powerful* bi moralo biti torej dosti bolj radikalno: spodnesti bi moralo strukturne in kulturne (oziroma vrednotne) temelje njihove moči, sile in privilegijev. To pa je strašno zahtevna, nevarna in nevhvaležna politična naloga. Vsekakor je neprimerno lažje preklinjati »one zgoraj« (ter njihove pomagače in skrivače) pred televizorjem, v intimnem krogu prijateljev in znancev ali v varnem zavetju anonimnih⁵⁷ spletnih forumov. Ha, še lažje pa je čakati, da bodo člani pokvarjenih elit kaznovali kar njihovi (zlorabljeni) »hišni ljubimci«. Je morda razpita psica Joy tista, ki je dramatično nakazala smer razvoja (proti)kapitalističnega sankcioniranja?

⁵³ »Prevladuje ideja, da je bolje, da z združenimi močmi povečamo pogačo (tako da bo vsakdo dobil več in vsi zadosti), kakor da se prepiramo za kose majhne pogače. Ta ideja je sicer zelo privlačna, upoštevati pa je treba tudi, da se vsi ekonomisti strinjajo, da akumulacija ni možna, če dohodki niso močno neenaki. [...] Da bi popravili neenake razmere, je treba to neenakost za začetek še povečati. To naj bi bilo nujno zato, da bi se nabralo dovolj prihrankov, ki bi jih lahko investirali v gospodarstvo in s tem zagotovili njegov vzpon. V večini modelov je določena mera neenakosti – precej cinično – prvi pogoj za akumulacijo. Sir Arthur Lewis, Nobelov nagradenec za ekonomijo, je trdil, da neenakost koristi gospodarski rasti, češ da bogataši privarčujejo več kakor reveži in zato več investirajo, tako pa nastane bogastvo za vse. Najrevnejši so naposled deležni slavnega 'ostanka.'« (Latouche 2009: 63)

⁵⁴ Prim. Ziegler 2007: 67–87.

⁵⁵ Nekaznovanost – političnih, vojaških, ekonomskih, policijskih in verskih – elit/hierarhij (in njihovih vazalov) ima še posebej dramatična učinke v Latinski Ameriki, kjer so bili po koncu obdobja diktatur in »umazane vojne« le redki zločinci postavljeni pred sodišče in obsojeni. Reakcije ljudi (*escraches*) – še zlasti neposrednih in posrednih žrtev – na *impunidad* (pa tudi na družbenopolitično »normalizacijo pozabe« in »nezdravo strpnost«) so raznovrstne in inovativne. Denimo: (a) izbiranje informacij ter javno razkrivanje obraza, imena, priimka, naslova in telefona državno nekaznovanih zločincev na prostosti; (b) zavračanje in izolacija ter organizacija protestov pred njihovimi stanovanji; (c) ohranjanje živega in dejavnega spomina na izginule/preminule žrtve ter njihove morilce in mučitelje (mnogi od njih – približno 60 000 vojaških oseb – so se teh peklenjskih veččin učili v obskurni ustanovi Western Hemisphere Institute for Security Cooperation, ki je verjetno bolj znana po svojem starem imenu School of the Americas). Vidimo torej, da se *escraches* precej odmikajo od naših ustaljenih predstav o »nedolžnosti, zločinu, obsodbi in kazni«: »Drugače od vladajoče politike, ki etične sodbe povezuje z abstraktnim pojmovanjem pravice, *escraches* delujejo v konkretni realnosti sosesk. S tem ne preizprašujejo le meja državnega monopola nad pravico, temveč

»interpelirajo ljudi v etične in politične subjekte.« (Kralj 2008: 221–264) Prim. tudi Zadnikar 2007: 349–352.

⁵⁶ V zvezi s filozofsko zanimivim problemom »dobre«, »legitimne«, »nujne« ali »plemenite« korupcije (*noble cause corruption*) glej Coady 2008: 86–103.

⁵⁷ Glede (ne)moralnih praks v virtualnih prostorih prim. Peršak 2009: 193–196.

Literatura

1. Arendt, H. (2006). **Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem razmišljanju**. Ljubljana, Krtina.
2. Bauer, J. (2008). **Princip človeškosti**. Ljubljana, Študentska založba.
3. Beauvois, J.-L. (2000). **Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja**. Ljubljana, Krtina.
4. Beccaria, C. (2002). **O zločinih in kaznih**. Ljubljana, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
5. Brecht, B. (2009). **Zgodbe gospoda Keunerja; Me-ti. Knjiga obratov**. Ljubljana, Studia humanitatis.
6. Coady, C. A. J. (2008). **Messy Morality: The Challenge of Politics**. Oxford, Clarendon Press.
7. Davis, M. (2009). **Planet slumov**. Ljubljana, Založba /*cf.
8. Downes, D. (2001). The *macho* penal economy: Mass incarceration in the United States – a European Perspective. V: Garland, D.: **Mass Imprisonment: Social Causes and Consequences**. London, Sage, str. 51–69.
9. Durkheim, E. (1984). **The Division of Labour in Society**. Macmillan, London.
10. Engels, F. (1977). Očrti za kritiko nacionalne ekonomije. V: Marx, K.; Engels, F.: **Izbrana dela** (I. zvezek). Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 209–244.
11. Foucault, M. (1984). **Nadzorovanje in kaznovanje**. Ljubljana, Delavska enotnost.
12. Frankfurt, H. G. (2009). **Razlogi ljubezni**. Ljubljana, Krtina.
13. Garland, D. (1990). **Punishment in Society**. Oxford, Clarendon Press.
14. Gregorčič, M. (2009). Politična topologija slumov. V: Davis, M.: **Planet slumov**. Ljubljana, Založba /*cf, str. 317–347.
15. Hirschman, A. O. (2002). **Strasti in interesi: politični argumenti za kapitalizem pred njegovim zmagoslavjem**. Ljubljana, Krtina.
16. Kozinc, N. (1998). Rif, Raf – Paff. **Časopis za kritiko znanosti**, št. 190–191, str. 105–111.
17. Klein, N. (2009). **Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma**. Ljubljana, Mladinska knjiga.
18. Kraigher, A. (1998). Svinčena leta italijanske levice. **Časopis za kritiko znanosti**, št. 190–191, str. 131–150.
19. Kralj, G. (2008). **Izginuli in vrnjeni: pričevanja o uporih v Gvatemali in Latinski Ameriki**. Ljubljana, Založba /*cf.
20. Latouche, S. (2009). **Preživeti razvoj**. Ljubljana, Založba /*cf.
21. Marx, K. (1977). Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844). V: Marx, K.; Engels, F.: **Izbrana dela** (I. zvezek). Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 245–398.
22. McGuire, J. (2004). **Understanding psychology and crime: perspectives on theory and action**. Maidenhead, Open University Press.
23. Negri, A.; Hardt, M. (2003). **Imperij**. Ljubljana, Študentska založba.
24. Nietzsche, F. (1988). **Onstran dobrega in zlega; H genealogiji morale**. Ljubljana, Slovenska matica.
25. Peršak, N. (2009). Virtualnost, (ne)moralnost in škodljivost. Normativna vprašanja nekaterih oblik kibernetične kriminalitete. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 3, str. 191–199.
26. Rawls, J. (1971). **A Theory of Justice**. London, Oxford University Press.
27. Renner, K. (1972). The Development of Capitalist Property and the Legal Institutions Complementary to the Property Norm. V: Aubert, V.: **Sociology of Law**. Harmondsworth, Penguin, str. 33–45.
28. Ruggiero, V. (2001). **Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology**. Oxford, Oxford University Press.
29. Singer, P. (2008). **Praktična etika**. Ljubljana, Krtina.
30. Steinert, H. (1998). »Ideology with human victims«: the institution of »crime and punishment« between social control and social exclusion: historical and theoretical issues. V: Ruggiero, V. et al.: **The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe**. London, Routledge, str. 405–424.
31. Scheerer, S.; Hess, H. (1997). Social Control: a Defence and Reformulation. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: **Social Control and Political Order: European perspectives at the end of the Century**. London, Sage, str. 96–130.
32. Scheerer, S. (1998). The delinquent as a fading category of knowledge. V: Ruggiero, V. et al.: **The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe**. London, Routledge, str. 425–442.
33. Therborn, G. (2008). **What Does the Ruling Class Do When It Rules?** London, Verso.
34. Wacquant, L. (2008). **Zapori revščine**. Ljubljana, Založba /*cf.
35. Wallerstein, I. (2006). **Uvod v analizo svetovnih sistemov**. Ljubljana, Založba /*cf.
36. Walker, N. (1991). **Why Punish?** Oxford, Oxford University Press.
37. Walsh, A. (2002). **Biosocial Criminology: Introduction and Integration**. Cincinnati, Anderson Publishing.
38. Wright, R. (2008). **Moralna žival: pogledi evolucijske psihologije na človeško naravo**. Ljubljana, Mladinska knjiga.
39. Young, J. (2002). Critical criminology in the twenty-first century: critique, irony and the always unfinished. V: Carrington, K.; Hogg, R.: **Critical Criminology: Issues, debates, challenges**. Uffculme, Willan Publishing, str. 251–274.
40. Young, J. (1999). **The Exclusive Society**. London, Sage.
41. Zadnikar, D. (2007). Kazen v času vzpona razpršene moči. V: Arendt, H.: **Eichmann v Jeruzalemu**. Ljubljana, Študentska založba, str. 345–368.
42. Ziegler, J. (2007). **Imperij srama**. Zagreb, Izvori.

Reward and punishment in (post)modern society – criminological contribution to the theory of sanctioning

Zoran Kanduč, LL.D. Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
University of Ljubljana, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

When talking about rewarding, the first thought that runs through one's head is money. However, the designation "reward" includes also gratifications related to drives (or emotional dispositions), which can be classified in the semantic space of the Greek notion *thymos* (meaning in particular the need of the human animal to be noticed, recognized, accepted, appreciated or to be worthy of attention, kindness and love in a successful relationship with "important others"). An individual's perception that he/she is undeservedly or unjustly insufficiently rewarded has clear criminological implications, manifested by feelings of humiliation, shame, resentment, envy, anger, revengefulness, hate, a feeling of relative deprivation and aggressiveness. On the other hand, it is more or less clear that punishment has become in our time a considerably more difficult control activity, not least due to extremely frequent violations of norms (or because of a progressive decline of "authority", which is a socio-psychological phenomenon that is simultaneously cause and consequence of a growth of cynicism, opportunism, narcissistic "individualism", competitive struggle, distrust in principal institutions and even in people in general, an increased self-confidence of both powerful and less powerful "criminals", the striking selectivity of formal and informal agencies of sanctioning, the class nature of legal prescriptions, the normalized corruptness and greed of political and business elites, the unwillingness or incapacity of members of the judicial proletariat to exercise adequately their power and perform their heteronomous work etc.). The "crisis" of punishment often seems to contribute to quasi-judicial reactions (to subjectively perceived wrongs) in private (individual or group) arrangements and also encourages a tendency to release accumulated anger against one or other category of the handiest "scapegoats" or "good enemies".

Key words: post-modern society, punishment, reward, violation of norms, criminal justice system, social sanctions, neo-liberalism

UDC: 17.022.2 : 316.3"19"